

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v103.2024.17>*А. П. Надточієва*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПОВІДОМЛЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЇХ ВРУЧЕННЯМ ЧЛЕНАМ СІМ'Ї ТА БЛИЗЬКИМ ОСОБАМ

Постановка проблеми. Наукові дискусії щодо питань кримінальної процесуальної регламентації інституту здійснення повідомлень у кримінальному провадженні, у тому числі, повідомлення про підозру, тривають від початку прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України 2012 року. Судова практика за цей час також не сформувала однозначного підходу до вирішення цієї проблеми.

Така правова невизначеність призводить до зловживань органів досудового розслідування в процесі вручення повідомлення про підозру – чи не найважливішого процесуального рішення на стадії досудового розслідування, що є вагомою проблемою, яка має наслідком порушення основних засад кримінального процесу та права на справедливий суд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній науці дослідження проблемних питань інституту повідомлення про підозру постійно перебувають під увагою вчених. Зокрема, особливості порядку здійснення повідомлення про підозру висвітлені у працях Ю. Аленіна, О. В. Бауліна, П. Біленчука, А. Гаркуші, В. Галаган, Н. Глинської, І. Гловюк, Л. Лобойка, М. Погорецького, Д. Савицького, О. Татарова, Л. Удалова, О. Шило, В. Шкелебей та інших. Переважно, увага науковців зосереджувалась на особливостях порядку вручення повідомлення про підозру спеціальним суб'єктам (суддям, народним депутатам, адвокатам та іншим особам, визначеним у ст. 480 КПК України); обставинам, з якими закон пов'язує набуття особою статусу підозрюваного; правовій природі повідомлення про підозру тощо. Однак, питання юридичної невизначеності у кримінальному процесуальному праві понять «член сім'ї» та «близька особа» в аспекті вручення через цих осіб повідомлень у кримінальному провадженні, а також пов'язаних з цим наслідків, залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є спроба на підставі підходів до визначення поняття «члени сім'ї» та «близькі особи» у суміжних галузях юридичної науки та судовій практиці запропонувати зміни до кримінального процесуального законодавства, з метою дотримання під час здійснення повідомлення про підозру основних засад кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Європейський суд неодноразово наголошував у своїх рішеннях на необхідності забезпечення процесуальних прав і гарантій осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності. До прав, що відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод підлягають безумовному дотриманню, насамперед, відносять право особи бути негайно і детально поінформованою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти неї [1].

У рішенні в справі Шомоді проти Італії (*Somogyi v. Italy*) від 18.05.2004 № 67972/0 (п. 75) Європейський суд констатував, що інформування особи про обвинувачення, висунуте проти неї, є юридичним актом такого значення, що воно повинно здійснюватися відповідно до процедурних та матеріальних вимог, які здатні гарантувати ефективне здійснення прав обвинуваченого, як, крім того, зрозуміло зі статті 6 § 3 (а) Конвенції; невизначених та неформальних знань про обвинувачення не може бути визнано достатнім (див. *T. v. Italy*, цитована вище, с. 42, § 28) [7].

Водночас, у рішенні Європейського суду в справі Т. проти Італії (*T. v. Italy*) від 12.10.1992 заява № 14104/88, Суд встановив наступне. Заявник скаржився на те, що районний суд Генуї та апеляційний суд судили його заочно, що на його думку, було порушення пункту 1 та 3 (а) – (d) статті 6 (стаття 6-1, стаття 6-3-а, стаття 6-3-б, стаття 6-3-с, стаття 6-3-д. 15 лютого 1983 року прокуратура Генуї надіслала заявнику в Джидду (Саудівська Аравія) «судове повідомлення», в якому він повідомлявся про початок кримінального провадження ізаявникубулозапропоновано надати адресу для служб в Італії. Заявник стверджував, що він не отримав відповідного повідомлення, оскільки 13 лютого він покинув Джидду, де деякий час працював, та переїхав до Хартума (Судан). Крім того, він відвідав там посольство Італії, щоб повідомити про зміну адреси. Суд визнав порушення пункту 1 статті 6 (ст. 6-1), аргументуючи це тим, що заявник опосередковано (через члена сім'ї) дізнався, що проти нього було порушено кримінальне провадження. За висновком Суду, інформування когось про обвинувачення, порушене проти нього, є юридичним актом такого значення, що він повинен здійснюватися відповідно до процесуальних та матеріальних вимог, здатних гарантувати ефективне здійснення прав обвинуваченого, як, крім того, зрозуміло з пункту 3 (а) статті 6 (стаття 6-3-а) Конвенції. Нечітких і неформальних знань не може бути достатньо [8].

Відповідно до частини 1 статті 42 Кримінального процесуального кодексу України, підозрюваним визнається особа, якій у встановленому статтями 276–279 КПК України повідомлено про підозру; особа, затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої повідомлення про підозру складено, однак через не встановлення місцезнаходження цієї особи його не вручено, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень.

Порядок вручення повідомлення передбачено статтею 135 КПК України, згідно з якою виклик до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду здійснюється шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою (факсимільним зв'язком), телеграмою або телефоном. Особа, яка тимчасово відсутня за місцем проживання, викликається врученням повістки під розписку дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає, адміністрації за місцем роботи цієї особи або житлово-експлуатаційній організації за місцем її проживання [2].

Слід погодитись із дослідниками, які звертають увагу на те, що при здійсненні повідомлення про підозру в особливому порядку: через дорослого члена сім'ї особи чи іншу особу, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційну організацію за місцем проживання особи або адміністрацію за місцем її роботи, є немож-

ливим дотримання основних засад кримінального процесу визначених ст. 7 КПК України, зокрема, верховенства права – в частині принципу правової визначеності, через неможливість чіткого визначення моменту повідомлення про підозру, та забезпечення права на захист – через невизначеність конкретного моменту виникнення та кого права і не роз'яснення прав підозрюваному. За таких обставин особливий порядок вручення повідомлення про підозру ставить під загрозу приватні інтереси особи, щодо якої здійснюється повідомлення про підозру [9].

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не містить визначення члена сім'ї. У статті 3 КПК України надано визначення одночасно близьким родичам та членам сім'ї, які відповідно до системного тлумачення норм КПК не є тотожними поняттями та містять суттєві відмінності, що впливають на юридичний статус даних осіб.

Так, згідно ст. 3 КПК України *«близькі родичі та члени сім'ї – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі»* [2].

Відмінність цих понять прослідковується аналізом інших норм кримінального процесуального законодавства. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 12 КПК України про взяття особи під варту, її затримання, або в інший спосіб обмеження в праві на вільне пересування, негайно має бути повідомлено *близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб* за вибором цієї особи. У ч. 3 ст. 18 цього Кодексу встановлено заборону на примушування давати показання або пояснення щодо *близьких родичів чи членів сім'ї* особи, якщо такі показання можуть стати підставою для підозри або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення. За змістом п. 12 ч. 3 ст. 42 КПК України підозрюваний, обвинувачений має право заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, а також про забезпечення безпеки щодо себе, *членів своєї сім'ї, близьких родичів, житла, майна тощо*. Законними представниками можуть залучатись батьки або усиновлювачі, а за їх відсутності – опікуни, піклувальники, *інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї особи* (ч. 2 ст. 44 КПК України). Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 78 КПК України підставою для відводу захисника (представника) у кримінальному провадженні є те, що така особа є *близьким родичем або членом сім'ї* прокурора, слідчого, потерпілого чи будь-кого зі складу суду.

Стаття 63 Конституції України гарантує право відмовитись від надання показань або пояснень щодо себе, *членів своєї сім'ї чи близьких родичів*.

У всіх цих випадках поняття «близькі родичі» та «члени сім'ї» розмежовуються комою або сполучниками «чи», «та», «або», що свідчить про неможливість їх поєднання у законодавчих нормах одним терміном.

При цьому, зі змісту ст. 135 КПК України вбачається, що у ній йдеться про вручення виклику (повідомлення) *під розписку дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає*, тобто про близьких родичів у цій статті взагалі не згаду-

ється. У цьому законодавець є логічним і послідовним, оскільки будучи близькими родичами, особи можуть проживати окремо як у різних місцях, так і в різних країнах, що унеможливує доведення змісту повідомлення або виклику до адресата.

Відповідно до частин другої та четвертої статті 3 Сімейного кодексу України «сім'ю складають особи, що спільно проживають, пов'язані спільним побутом, а також мають взаємні права та обов'язки». Підставою створення сім'ї є шлюб, усиновлення, кровне споріднення, а також інші, не заборонені законом і такі, що не суперечать моральним засадам суспільства, підстави [3].

Згідно з абзацом п'ятим пункту 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 03 червня 1999 року № 5-рп/99 у справі про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї» членами сім'ї є, зокрема, особи, які постійно разом проживають і ведуть спільне господарство. До таких осіб належать не лише *близькі родичи* (рідні сестри, брати, онуки, баба і дід), але й інші родичі чи особи, які з особою не перебувають у безпосередніх родинних зв'язках. При цьому, обов'язковою умовою для визнання їх членами сім'ї, крім факту спільного проживання, є ведення спільного господарства, яке характеризується наявністю спільних витрат, спільного бюджету, спільного харчування, участю у витратах та утриманні житла, його ремонті, придбанні майна для спільного користування, наданням взаємної допомоги та іншими обставинами, які засвідчують реальність сімейних відносин [5].

«Законодавство не передбачає вичерпного переліку членів сім'ї, а лише визначає критерії, за наявності яких особи складають сім'ю. Такими критеріями віднесення до кола членів однієї сім'ї є спільне проживання (за винятком можливості роздільного проживання подружжя з поважним причин і дитини з батьками), спільний побут і взаємні права й обов'язки осіб, які об'єдналися для спільного проживання». Такий правовий висновок висловлено Верховним Судом в постанові від 31 березня 2020 року у справі № 205/4245/17 (провадження № 61-17628св19) [6]. Подібний висновок міститься також у постанові Верховного Суду від 23 квітня 2020 року у справі № 686/8440/16.

Непоодиноким є практика правозастосування судами під час розгляду кримінальних проваджень при визначенні понять «член сім'ї» та «близька особа» термінології, яка вживається у Законі України «Про запобігання корупції». Відповідно до ст. 1 цього Закону членами сім'ї визнаються:

«а) особа, яка перебуває у шлюбі із суб'єктом, зазначеним у частині першій статті 3 цього Закону, та діти зазначеного суб'єкта до досягнення ними повноліття – незалежно від спільного проживання із суб'єктом;

б) будь-які особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом, зазначеним у частині першій статті 3 цього Закону (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі» [4].

У цій же статті надано визначення близьким особам, якими, зокрема, визнаються *члени сім'ї суб'єкта*, зазначеного у частині першій статті 3 цього Закону, а також чоловік, дружина, батько, та інші особи, перелічені далі у визначенні [4]. Вказане дозволяє дійти висновку, що поняття «члени сім'ї» та «близькі особи» співвідносяться як часткове та загальне.

Водночас, відповідно до ч. 1 ст. 3 КПК України, у цій статті міститься визначення основних термінів, що їх вжито в цьому Кодексі, якщо немає окремих вказівок. Інші терміни, які вживаються в цьому Кодексі, визначаються спеціальними нормами у цьому Кодексі та інших Законах України (ч. 2 ст. 3 КПК України). Відсутність окремих вказівок на застосування положень Закону України «Про запобігання корупції» при визначенні понять «член сім'ї» та «близька особа» ставлять під сумнів можливість їх застосування при наданні оцінки дотриманню процедур, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом.

Висновки. Поняття «близькі особи» та «члени сім'ї» у законодавстві застосовуються як загальне та часткове, тобто члени сім'ї завжди є близькими особами, у той час як близькі особи можуть визнаватись членами сім'ї виключно у разі відповідності чітким критеріям: спільне проживання, пов'язаність спільним побутом, наявність взаємних прав та обов'язків.

Вручення будь-якого повідомлення чи виклику близькій особі, яка не є членом сім'ї адресата повідомлення (не проживає разом, не пов'язана спільним побутом, відсутні взаємні права та обов'язки), в розумінні кримінального процесуального закону не тягне за собою юридичних наслідків та не є належним здійсненням повідомлення. Відтак особа, вручення повідомлення про підозру щодо якої було здійснено близькій особі, яка не є членом її сім'ї, не набуває статусу підозрюваного.

Для усунення розбіжностей у правозастосуванні вбачається доцільним внести зміни до кримінального процесуального законодавства з метою чіткого розмежування понять «близька особа» та «член сім'ї», виклавши пункт 1 частини 1 статті 3 КПК України в наступній редакції:

«1) членами сім'ї в цьому Кодексі визнаються особи, які відповідають критеріям:

а) особи, які перебувають у шлюбі, діти особи до досягнення ними повноліття – незалежно від спільного проживання з особою;

б) будь-які особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі».

Доповнити частину 1 статті 3 КПК України пунктом 1-1 наступного змісту:

«1-1) близькі особи – члени сім'ї, а також чоловік, дружина, батько, мати, вітчч, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний та двоюрідний брати, рідна та двоюрідна сестри, рідний брат та сестра дружини (чоловіка), племінник, племінниця, рідний дядько, рідна тітка, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, батько та мати дружини (чоловіка) сина (дочки), усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням».

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.20212 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2020 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n594>
4. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
5. Рішення Конституційного Суду України від 03 червня 1999 року N 5-рп/99 (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї»). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text>
6. Постанова Верховного Суду від 31 березня 2020 року у справі № 205/4245/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88602105>
7. CASE OF SOMOGYI v. ITALY (*Application no. 67972/01*) 18 May 2004. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/fb4ff4/pdf>
8. CASE OF T. v. ITALY (*Application no. 14104/88*) 2 October 1992. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57797%22%7D>
9. Н.Глинська, Л.Лобойко, О.Шило. Повідомлення про підозру: правомірність застосування порядку, передбаченого КПК для вручення повідомлень. *Юридичний вісник України*. 2017. № 45 (1166). URL: <https://ivpz.kh.ua/uk/повідомлення-про-підозру-правомірні/>

Анотація

Надточієва А. П. Проблемні питання здійснення повідомлень у кримінальному провадженні їх врученням членам сім'ї та близьким особам. – Стаття.

У статті розглянуто проблемні питання здійснення повідомлень у кримінальному провадженні, пов'язані, зокрема, з юридичними наслідками таких повідомлень та набуттям особою статусу підозрюваного, у разі вручення повідомлення про підозру особі членам її сім'ї та близьким особам. Неоднакове тлумачення норм кримінального законодавства, якими регулюється порядок здійснення повідомлень у кримінальному провадженні як учасниками кримінального провадження, так і судами, перешкоджає здійсненню неупередженого досудового розслідування та прийняттю законних і справедливих рішень під час судового розгляду.

У дослідженні використано аналіз законодавчого визначення понять «член сім'ї» та «близька особа» в контексті кримінального процесуального законодавства, а також аналіз судової практики, та зроблено висновок, що ці поняття співвідносяться як часткове та загальне.

Юридичний акт, яким висувається обвинувачення, в контексті рішень Європейського суду має таке значення, що інформування про нього має здійснюватися відповідно до процесуальних та матеріальних вимог, які здатні гарантувати ефективне здійснення прав обвинуваченого, а нечіткі та неформальні знання про нього не визнаються достатніми в розумінні забезпечення права на справедливий суд. В аспекті цього зроблено висновок, що вручення повідомлення про підозру через близьку особу, яка не відповідає критеріям члена сім'ї особи, щодо якої складено повідомлення про підозру, не тягне за собою юридичних наслідків у вигляді набуття цією особою статусу підозрюваного.

За результатами дослідження запропоновано внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України з метою чіткого розмежування цих понять та усунення розбіжностей у правозастосуванні, виклавши у пункті 1 частини 1 статті 3 Кодексу визначення членів сім'ї, та доповнити частину 1 статті 3 Кодексу підпунктом 1-1, у якому дати визначення близьким особам.

Ключові слова: повідомлення про підозру, обвинувачення, член сім'ї, близька особа, виклик, повідомлення.

Summary

Nadtochyieva A. P. Problematic issues of notifications in criminal proceedings by their delivery to family members and close persons. – Article.

The article deals with the problematic issues of notifications in criminal proceedings, in particular, with the legal consequences of such notifications and the acquisition of the status of a suspect in case of serving a notice of suspicion to a person's family members and close associates. Unequal interpretation of the criminal law provisions regulating the procedure for notifications in criminal proceedings by both parties to criminal proceedings and courts impedes the impartiality of pre-trial investigation and the adoption of lawful and fair decisions during court proceedings.

The study uses the analysis of the legislative definition of the concepts of 'family member' and 'close person' in the context of criminal procedure legislation, as well as the analysis of case law, and concludes that these concepts are related in a partial and general way.

In the context of the European Court's judgments, the legal act of indictment is of such importance that information about it must be provided in accordance with the procedural and substantive requirements which can guarantee the effective exercise of the accused's rights, and vague and informal knowledge about it is not considered sufficient in terms of ensuring the right to a fair trial. In this regard, the author concludes that serving a notice of suspicion through a close person who does not meet the criteria of a family member of the person against whom the notice of suspicion was drawn does not entail legal consequences in the form of acquiring the status of a suspect.

Based on the results of the study, the author proposes to amend the Code of Criminal Procedure of Ukraine with a view to clearly distinguishing these concepts and eliminating discrepancies in law enforcement by setting out the definition of family members in paragraph 1 of Part 1 of Article 3 of the Code, and to supplement Part 1 of Article 3 of the Code with subparagraph 1-1 defining close persons.

Key words: notice of suspicion, accusation, family member, close person, summons, notification.